

УДК 657.421.3

*В. М. Диба, канд. екон. наук, доц., докторант,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»*

ВИЗНАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ОБ'ЄКТОМ ОБЛІКУ

Розглянуто проблеми оцінювання вартості розумової діяльності, процесів створення знань і відпрацювання критеріїв оцінювання суспільного інтелектуального капіталу національного рівня.

Ключові слова: інтелектуальний капітал, критерії оцінки компонентів інтелектуального капіталу.

Актуальність дослідження. У зв'язку із перетворенням знань і здібностей працівників у діяльності підприємств (фірм, компаній) на ключовий ресурс розвитку актуалізується проблема визначення реальної вартості бізнесу, оскільки у загальній вартості активів не відображаються такі активи, як сукупна робоча сила, — унікальний ресурс, що є головним змістом інтелектуального капіталу, яким підприємство не в змозі володіти, однак використовує здібності робочої сили: інтелект, знання, ініціативу, особистий досвід, навички тощо у формі засобів виробництва.

Нині вартість інтелектуального капіталу визначається різницею між ринковою та балансовою вартістю підприємства. У постіндустріальних суспільствах така різниця зростає, зокрема, в американських провідних компаніях фіксується багаторазове перевищення невідчутних нематеріальних активів над матеріальними, що реально підтверджує збільшення значущості невідчутних активів у складі інтелектуального капіталу, орієнтованого на отримання майбутніх вигід підприємства (фірми, компанії), тобто мікрорівня.

Облік й економічні розрахунки нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу, що нині визнаються безпосередньою продуктивною силою сучасних підприємств, є однією з найскладніших ділянок унаслідок недосконалих підходів бухгалтерського обліку до таких ресурсів, якими є наукові знання, інформація, наукові й технологічні новації, цінності й знання персоналу, критично аналізувалися багатьма науковцями, серед яких О. Бутнік-Сіверський, В. Добровський, А. Колот, П. Крайнев, В. Палій, А. Чухно та ін.

Неврахування нематеріальних компонентів інтелектуального капіталу в бухгалтерському обліку підприємств різного профілю призвело в Україні до величезних фінансових втрат і втрати самих об'єктів матеріальних і нематеріальних цінностей інтелектуального капіталу.

Метою статті є визначення економічних підходів до обліку нематеріальних активів у складі інтелектуального капіталу.

Інтелектуальний капітал є комплексним поняттям, що використовується не лише безпосередньо у виробництві продуктів (створенні послуг), змінює способи виробництва мікрорівня, а й впливає на весь відтворювальний процес суспільства, систему цінностей та потреб людини, переміщує інтереси індивіда у сферу нематеріального щодо пошуків насамперед інтелектуальної або моральної реалізації, за цими аспектами інтерес становить суспільна функціональність інтелектуального капіталу макрорівня, що до останнього часу залишається малодослідженою, відтак потребує визначення, структурування, вимірювання, оцінки та обліку, особливостей відтворення для подальшого системного вдосконалення.

Інтелектуальне виробництво, що поєднує процеси створення знань, нагромадження інформації та їх використання, здійснюється за циклом, якому притаманний замкнутий характер: виробниче або невиробниче використання породжує на наступному етапі поновлені знання й інформацію, збільшені кількісно або поліп-

шені якісно, відтак інтелектуальні продукти прямо чи опосередковано впливають на суспільне виробництво й мають обліковуватися не лише за мікро-, а й макрорівнем для визначення суспільної корисності, приросту суспільного продукту на основі використання інтелектуального капіталу, зростання інтелектуального потенціалу суспільства, формування виробничих систем нового покоління у режимі інноваційних нововведень. Це зумовлює пошуки адекватного механізму оцінки реальної вартості компонентів інтелектуального капіталу мікрорівня, й відповідних критеріїв оцінки суспільного інтелектуального капіталу (макрорівня).

Інтелектуальний капітал формується й функціонує на індивідуальному, мікрота макрорівнях.

Найбільша увага науковців зосереджується на дослідженні визначення, оцінки та обліку інтелектуального капіталу макрорівня, який поєднує інтелектуальний людський, інтелектуальний структурний і клієнтський капітали, що визначають перспективу (мету, зміст діяльності), напрями розвитку підприємства, доповнюють один одного та формують згаданий капітал у процесі комерційної діяльності:

1) інтелектуальний людський капітал акумулює інтелектуальні здібності, спеціальні (комерційні) знання й виробничі навички, мобільність, що безпосередньо використовуються у виробництві продукту (послуги) або організації діяльності підприємства носіїв таких знань та навичок, якими є кваліфіковані працівники, у більш широкому розумінні — весь колектив, що якісно та швидко виконує певні завдання;

2) інтелектуальний структурний капітал поєднує різні нематеріальні фактори, що забезпечують ефективну роботу підприємства: торгові марки, організаційні структури, електронні мережі, бази даних, системи зв'язку тощо та об'єкти інтелектуальної власності (патенти, ліцензії);

3) клієнтський: поєднує постачальників і споживачів (покупців), збутові мережі, забезпечення сервісного обслуговування, організаторські можливості.

Національний рівень інтелектуального капіталу залучає насамперед людський капітал за сукупністю працездатного і незайнятого населення, зокрема домогосподарок, які теж охоплені відтворювальним процесом, оскільки зайняті вихованням дітей і забезпеченням побуту. Людський капітал країни реалізує властиві йому функції як капіталу у виробництві національного продукту із максимальним використанням освітнього й кваліфікаційного рівня населення. Із недостатнім використанням людського капіталу макрорівня за екстенсивного способу виробництва або масового безробіття він перетворюється на потенціал унаслідок того, що не забезпечує прибуток, адекватний суспільним витратам на нього.

Виокремлення на рівні економіки країни компонентів інтелектуального капіталу ускладнено використанням їх у різних елементах національних активів суспільного відтворення, включно з активами, що не належать до передових галузей економіки.

Інтелектуальний людський капітал національного рівня залучає:

1) високоосвічену частину населення з вищою освітою, вченими ступенями тощо з урахуванням того, що за наявності вищої освіти, вченого ступеня, навіть якщо людина не працює за фахом, не використовує отримані знання у виробничому процесі, вона не перестає бути носієм знань, духовних і культурних надбань і брати участь у суспільному відтворювальному процесі як інтелектуальна одиниця;

2) бізнесменів і підприємців, унікального прошарку населення за розумовим й інформаційним потенціалом, здатністю до генерування ідей;

3) винахідників і раціоналізаторів, які за відповідної політики держави, законодавчого регулювання й управління здатні забезпечувати значні економічні вигоди. Із розвитком винахідництва пов'язаний надійний захист прав на інтелектуальну власність, система правового її забезпечення;

4) діячів творчих видів праці: митців (мислителів, письменників, художників, скульпторів, архітекторів, дизайнерів та ін.).

Виокремлення сектора творчої, культурної (креативної) діяльності пов'язане із функціонуванням в економіці галузей, основною продуктивною силою яких є творчість і знання. До підприємств творчої праці, зокрема, в Європі, відносять певні види підприємницької діяльності за широким спектром — від театрального мистецтва до програмного забезпечення та засобів масової інформації відповідно до такої характеристики сучасного етапу суспільного розвитку, яким є широке застосування розумової діяльності людини в усіх сферах нематеріального виробництва.

Інтелектуальний структурний капітал національного рівня є сукупністю компонентів, серед яких виділяють:

1) інформаційну структуру суспільства, пов'язану з накопиченням і зберіганням інформації як найважливішого ресурсу виробництва, передбачає наявність: а) сховищ і накопичувачів інформації — бази даних, бібліотеки тощо; б) засобів і способів передачі даних й інформації з оцінкою якості та їх масовості, доступності, швидкості й надійності;

2) систему наукових і проектних установ, науку вищих навчальних закладів, наукові підрозділи великих підприємств (компаній) як система продукування знань;

3) систему освітніх установ;

4) державну структуру управління.

Однак у сучасному світі зі зміною зв'язків між освітою, наукою, технологіями та економікою актуалізується проблема розробки підходів справедливої оцінки думки людини, інтегрування макро- та мікротеоретичних підходів щодо визначення оцінки всіх компонентів інтелектуального капіталу, включно з оцінкою вартості розумової діяльності громадян. Такі оцінки не можуть бути успішними лише за мікроорієнтованим напрямом, оскільки розумовій діяльності притаманні як особистісний рівень, так і суспільний (макрорівень). Останній здатний виявляти, до того ж, певний вплив на особистісний та мікро- рівні насамперед щодо оптимізації суспільного виробництва, піднесення його технологічного рівня за рахунок запровадження відповідної державної підтримки й виконання владою нових функцій щодо формування умов для інтелектуалізації суспільства й акумулювання інтелектуального капіталу за рахунок збільшення суспільних витрат на створення інтелектуальних продуктів. Ідеться не лише про необхідність збільшення інвестицій у людський капітал, а й прогнозування віддачі від таких інвестицій, збільшення використання частки інтелектуального капіталу в суспільному продукті й забезпечення продуктивного використання нагромадженого індивідами (і підприємствами) запасу інтелектуального капіталу різних рівнів. Особливо це важливо щодо України, яка, за різними оцінками, у 90-х роках минулого століття втратила майже 15 % інтелектуального капіталу й інтелектуальної власності внаслідок недосконалих підходів до оцінки складових такого капіталу, організаційно-управлінських прорахунків, що гальмували його ліквідність.

На формування вартості інтелектуального капіталу не поширюються закони формування вартості в інших сферах. Крім того, такий капітал не можна ототожнювати з людськими ресурсами суспільства внаслідок того, що не всі люди здатні до генерування ідей відтворювальної значимості. Не можна не враховувати й специфічних особливостей вітчизняного економічного середовища, якому притаманні недоплати, недооцінки інтелектуального капіталу, що порушує механізм його відтворення.

Вимірювання інтелектуального капіталу країни у сучасній економіці, що повинна орієнтуватися на інноваційні вектори розвитку, повинно орієнтуватися на врахування показників, до яких, зокрема, слід віднести:

— інноваційність країни за інтенсивністю продукування й комерціалізації інновацій, обсягом науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і їх часткою у ВВП;

— витрати на дослідження: фінансування науки й створення інфраструктури дослідницької діяльності, прикладні (галузеві) наукові дослідження, їх частку у ВВП;

— здійснення досліджень з комерційним потенціалом;

— кількість інтелектуальних продуктів у вигляді патентів у розрахунку на 1 млн душ населення;

— місткість ринку інтелектуальної власності з урахуванням придбаного за кордоном і створеного у країні компонентів інтелектуального капіталу, що використовуються у вітчизняній економіці, й частки національних розробок, фінансованих міжнародним капіталом;

— частка венчурного фінансування у ВВП;

— якість людського інтелектуального капіталу за складовими: освіта, охорона здоров'я, кількість науковців у загальній кількості зайнятих;

— міграція науковців і висококваліфікованих фахівців;

— рівень розвитку вітчизняної інформаційної інфраструктури.

Об'єктом інтелектуальної, розумової, творчої (креативної) діяльності людини стає інтелектуальний продукт (індивідуальний інтелектуальний капітал), утілений у відкриттях, винаходах, раціоналізаторських пропозиціях, творах мистецтва, інших досягненнях людської думки і праці, вироблених в умовах «природної монополії» й доволі персоніфіковані, які опосередковуються ринковими відносинами і перетворюються на товар, об'єкт купівлі-продажу. Такий інтелектуальний (творчий) продукт, якщо він має суспільну корисність, утілює суспільну властивість бути цінним для інших. Однак водночас інтелектуальний продукт не є повною мірою товаром, оскільки на відміну від товару, що є уречевленою формою праці виробників, інтелектуальний продукт: 1) може бути не уречевленим; 2) із споживанням його корисність не зникає як традиційного товару й може нагромаджуватися; 3) основу його вартості складають не стільки суспільно необхідні, скільки індивідуальні витрати думки (праці) і за цією ознакою інтелектуальний продукт — неповторний. Разом із тим, інтелектуальний продукт (капітал) у сучасній економіці може мати товарну й нетоварну форми.

За цими аспектами вартість продуктів інтелектуальної творчої праці (інтелектуального капіталу індивіда) формує корисність цих продуктів, унаслідок чого виникає економічна категорія: вартість, створена розумовою (креативною) творчою діяльністю індивіда як джерело економічного зростання суспільства, відтак інтелектуальна діяльність щодо продукування ідей як конкурентоспроможного продукту постає основою економічного зростання.

Оцінку вартості інтелектуальних ресурсів мікрорівня здійснюють на основі визначення інформаційної продуктивності, доходу на активи та вартості, що додана інтелектуальним капіталом.

Визначення на макрорівні справедливої оцінки таких важливих складових інтелектуального капіталу, як розумова діяльність у створенні з її використанням продуктів інтелектуальної власності або інших продуктів виробничої діяльності на основі використання знань й інтелектуальних зусиль людини, що нині визнані головним фактором отримання конкурентних переваг, прибутків й подальшого їх суспільного перерозподілу, значно складніша і виявляє необхідність внесення суттєвих коректив до діючої моделі обліку об'єктів інтелектуального капіталу, оскільки сучасний зв'язок між освітою, наукою й технологіями виявив певний парадокс щодо переважання у вартості суспільно виробленого продукту інтелектуальних (нематеріальних) ресурсів. Однак щодо України ситуація ускладнюється ще й тим, що існує диспропорція між потужністю інтелектуального потенціалу суспільства, який практично не трансформується у виробництво, що свідчить про інерційний характер економіки, не націленої на забезпечення якісно нових завдань інноваційного розвитку, і практичну відсутність обліку

інтелектуального капіталу макrorівня за акумульованою ним суспільною корисністю: пізнавальним й економічним ефектами, інтелектуалізацією та гуманізацією процесу виробництва, економії суспільної праці, приростом кінцевого суспільного продукту, національного доходу, зростання інтелектуального потенціалу суспільства.

Незаперечною є вимога часу щодо того, що інтелектуальний (інтелектуально-креативний) капітал, створений у суспільному й приватному секторах економіки, в особистісній діяльності творчого індивіда, потребує введення його в економічний обіг як фактора виробництва й урахування на макrorівні суспільної корисності інтелектуального капіталу та його об'єктів за значущістю досягнутих переваг і визначення доцільності державного інвестування у такий капітал та робочу силу — його носіїв.

Інтелектуально-креативний капітал формується на рівні індивіда на основі власних і суспільних вкладень у людину за умови залучення людини—власника такого капіталу у систему виробничих відносин; згаданий капітал перетворюється на чинник виробництва і реалізується у виробництві.

Відомо, що різні варіанти використання інтелектуального капіталу збільшують вартість підприємства, але сучасне облікове поняття нематеріальних активів не повністю адекватне його цінності. Саме інтелектуальний капітал є основою різниці між балансовою та ринковою вартістю підприємства і завдяки йому ринкова вартість перевищує балансову оцінку активів. Ця різниця відображає не означену в обліку частину вартості нематеріальних активів чи нематеріальних ресурсів підприємства.

Для України з її інтелектуальним потенціалом питання обліку інтелектуального капіталу пов'язані з практичною реалізацією нагромаджених знань для підвищення ефективності діяльності та формування конкурентних переваг вітчизняного бізнесу, однак оцінювальна діяльність вартості нематеріальних активів у складі інтелектуальної власності нині перебуває в стадії становлення, основні методи визначення вартості, запозичені з практики західних країн, не адаптовані до сучасної трансформаційної економіки України.

Отже, державі необхідно змінити ставлення до встановлення вартості розумової діяльності громадян України, тобто виробити підходи справедливої оцінки вартості людської думки, це питання, яке має забезпечити рівень конкурентоспроможності української економіки. Необхідним є негайне внесення суттєвих коректив у модель економічної політики, оскільки із порушенням принципу адекватності цілей та механізмів економічної діяльності у сфері застосування знань для інноваційного розвитку українська економіка залишається інерційною, не націленою на забезпечення якісно нових завдань економічного зростання.

Література

1. Коваленко О. М. Інтелектуально-інноваційна модель розвитку економіки України / О. М. Коваленко // Економіка: проблеми теорії та практики. Зб. наук. праць. Вип. 239: У 4 т. Т. III. — Дн-ськ: ДНУ, 2008. — С. 703—713.
2. Поплавська Ж., Поплавський В. Інтелектуальний капітал економіки знань // Вісник НАН України. — 2007. — № 2. — С. 52—64.
3. Супрун В. А. Интеллектуальный капитал: главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке / Супрун В. А. — М.: КомКнига, 2006. — 192 с.
4. Чухно А. Інтелектуальний капітал: сутність форми і закономірності розвитку // Економіка України. — 2003. — № 11. — С. 50—58; № 12. — С. 51—57.

Надійшла до редакції: 05.01.2009